

Ключевые слова: Красная армия, оккупация, Венгерская коммунистическая партия (ВКП), диктатура пролетариата, "народная демократия", демократическое национальное возрождение, Венгерский фронт национального освобождения (ВФНО), Временное Национальное собрание Венгрии, Временное Национальное правительство Венгрии.

The article describes actions of the Soviet occupation authorities, organizations of the Communist party, the democratic elements occupied by the red army of the Hungarian lands to the formation of new organs, according to estimates by the Communist historiography of the people's "democratic government"; the role of the Soviet factor, the growth of the political role of the Communist party in socio-political life of the country, public choice.

Keywords: Red army, the dismissal, the occupation, the Hungarian Communist party (CPSU), the dictatorship of the proletariat, people's democracy, the national democratic revival, the Hungarian national liberation front (WFNO). The provisional National Assembly of Hungary, the Provisional National government of Hungary.

УДК 94 (323.1)

Сергій АДАМОВИЧ

МІЖНАЦІОНАЛЬНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ 1 ГРУДНЯ 1991 р.

У статті проаналізовано міжнаціональні відносини в Україні напередодні Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. Автор стверджує, що підтримка незалежності на референдумі значною мірою була зумовлена толерантним ставленням українців до представників інших національностей та виваженим підходом у національному питанні органів державної влади. Прийняття Декларації прав національностей 1 листопада 1991 р. забезпечило гарантії повноцінного розвитку національним меншинам і призвело до збільшення кількості симпатиків незалежності.

Ключові слова: національне відродження, національні меншини, незалежність, права національностей, соборність, референдум.

У кінці 80-х на початку 90-х рр. XX століття Україну охопили процеси українського державного відродження. Національне відродження і процес консолідації українського суспільства отримали висвітлення в дослідженнях О.Бойка, О.Гараня, Я.Грицака, Г.Касьянова, С.Кульчицького, В.Литвина, В.Марчука, В.Фісанова. Однак на сучасному етапі наукових досліджень недостатньо проаналізовано і вивчено міжнаціональну ситуацію в Україні напередодні Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р.

Відзначимо, що незважаючи на втрату політичних позицій керівництвом СРСР і Компартією України, частина населення Півдня і Сходу достатньо прохолодно зустріла ідею незалежності напередодні референдуму. Стримане ставлення до діяльності націонал-демократів було викликане страхами українізації і можливими утисками росіян у складі незалежної держави. Ці фобії були викликані пропагандистською діяльністю компартійно-державних еліт на Сході і Півдні України через їх побоювання втратити владні важелі.

У зв'язку з початком розпаду СРСР у 1991 р. партійні структури поширювали в суспільстві чутки, що розпад СРСР призведе до утисків національних меншин титульною нацією, дезінтеграційних процесів у рамках України, а до того ж значною мірою самі ініціювали сепаратистські рухи (політичне русинство, новоросійство, кримський сепаратизм, донецький економічний регіоналізм).

Всупереч цим заявам становище національних меншин у республіці зазнавало дискримінації, але за рахунок русифікації. Так, на початок 1991 р. в республіці діяло 87 національно-культурних товариств, в тому числі 22 єврейських, 8 російських, 8 польських, 6 болгарських, 5 вірменських, 4 грецьких, 3 німецьких, по 2 кримськотатарських, караїмських, молдавських і румунських¹.

Крім того, напередодні Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. посилились голоси окремих політичних сил у сусідніх країнах з територіальними претензіями до України. Так, у Польщі окремі політики ставили вимоги щодо повернення собі м. Львова². З російської сторони показовою у цьому відношенні стала праця російського дисидента О.Солженіцина “Як нам облаштувати Росію”. Російський письменник зазначав, що “старої України не було, як в “Дикому полі” кочівників – Новоросії, так і в Криму, Донбасі і ледь не до Каспійського моря”. Він не заперечував права України на відокремлення, але пропонував “демократичний” варіант її розпаду: “Але – різноманітна ця спільність, і тільки місцеве населення може вирішувати долю своєї місцевості, своєї області”³.

Після прийняття “Акту проголошення незалежності України” 26 серпня 1991 р. прес-секретар Б.Єльцина заявив, що Росія залишає за собою право поставити не розв’язану, на думку її керівників, проблему кордонів з республіками, які проголосили незалежність. Проте після різкої реакції з боку офіційної влади України ця заява була дезавуєвана⁴.

З метою залагодження ситуації Б.Єльцин відправив в Україну делегацію на чолі з віце-президентом Російської Федерації О.Руцьким. У результаті переговорів було прийнято комюніке, в якому було підтверджено територіальну цілісність обох держав і визначено, що Україна сама вирішуватиме усі оборонні питання, крім стратегічних⁵.

Незважаючи на політичні інсинуації компартійно-радянських та проросійських чинників проти Української незалежності, згідно із проведенням Інститутом соціології Академії наук України 5–13 вересня 1991 р. опитуванням “Громадська думка населення України про наступні вибори Президента України і республіканський референдум про підтвердження Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.” 63% респондентів підтримали проголошення України незалежною державою, 17% висловились проти, 13,5% респондентів не визначилися з відповіддю, а 6,2% респондентів з байдужістю поставилися до майбутнього статусу України.

У регіональному зрізі незалежність України найбільше підтримували на Заході (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) – 89,4% респондентів та Північному Заході (Хмельницька, Рівненська, Волинська області) – 88,8%. Натомість у Криму висловлювалися на користь незалежності лише 44%, у Північно-Східному регіоні (Сумська, Харківська область) – 49,4% та на Сході України (Луганська, Донецька, Дніпропетровська області) – 54,6% респондентів. Однак у названих регіонах високим був відсоток тих, хто не визначився (від 16,1% в північно-східних областях до 12% на Сході України), а частина населення проявляла байдужість (від 12,2% в Криму до 7,4% респондентів у північно-східних областях)⁶.

В умовах можливих маніпуляцій розпадом країни напередодні референдуму на підтримку незалежності голова Верховної Ради України Л.Кравчук підписав 11 жовтня 1991 р. Закон “Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України”⁷. Натомість прийняття 1 листопада 1991 р. Декларації прав національностей, яка гарантувала “рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території”⁸ значною мірою зняло напругу на Сході і Півдні країни і вплинуло на результати голосування 1 грудня 1991 р. за незалежну Україну.

Варто відзначити той факт, що 16–17 листопада 1991 р. в Одесі зусиллями Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, ряду громадських організацій було проведено Всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні. На ньому зібралися представники численних етнічних груп України, і майже всі вони висловили підтримку державному суверенітету України⁹.

Історик з діаспори Т.Гунчак згадує, що “це була конференція братання... Відгуки були позитивними. Це був політичний, але дуже гуманний, чесний і потрібний акт, який відбувся в дусі української політичної традиції”¹⁰.

У своїх резолюціях конгрес вніс ряд пропозицій:

- втілити в життя принцип, щоб представники народів та національних груп обиралися на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів;
- передбачити в структурі майбутнього українського парламенту створення Палати Націй чи Комітету в справах національностей;

- ввести пільгове оподаткування, вирішувати матеріальне питання і розробити державну програму повернення і реабілітації депортованих народів;
- прийняти закон Верховною Радою України з рекомендаціями для Верховної Ради Кримської АРСР про організацію повернення депортованих етносів;
- прийняти закон “Про національні меншості”;
- у паспорті фіксувати норму “громадянин України”, а в анкетах по обліку кадрів відмінити графу про національність;
- розпочати видання міжнаціонального часопису “Етнос”¹¹.

Одночасно конгрес прийняв “Звернення до всіх націй і національно-елітних груп України”, яке містило заклик підтримати “створення незалежної демократичної держави на українській землі...”¹².

Напередодні референдуму 1 грудня 1991 р. ряд громадських організацій, що відстоювали інтереси російськомовного населення, теж виступили з закликами підтримати незалежність України. Такі заяви оприлюднили Феодосійська регіональна організація “Демократичний Крим”, рух “Росіяни за незалежність України” (співголови письменники В.Югов та А.Потапова) та письменники Донецчини¹³.

На роботі з національними меншинами акцентувала у своїй агітації напередодні референдуму Президія Верховної Ради України. Так, у парламентській листівці “Шановні співвітчизники” значилося: “Декларація прав національностей, прийнята Верховною Радою України, одногolosно відкриває широкі можливості для розвитку мов і культур всіх націй в Україні. Не важливо, якою мовою говорить громадянин України, важливо, щоб він говорив про незалежну Україну, про її законні права. Всеукраїнський міжнаціональний конгрес і міжрелігійний форум, які успішно пройшли, дають всі підстави твердити: в Україні і надалі не буде місця для міжнаціональних конфліктів”¹⁴.

Крім того, діячі української націонал-демократії переконували російськомовне населення, що зі здобуттям незалежності Україною не відбудеться насильницької українізації. Так, народний депутат І.Юхновський зазначав: “Українець може сильно, до болю любити Україну, розмовляючи й по-російськи. Всякий примус тут є небезпечним... Якщо в деяких областях зараз будуть дві мови – і українська і російська, – немає в тому ніякої біди”¹⁵.

У підсумку в умовах швидкої дезінтеграції СРСР і складної соціально-економічної ситуації в Російській Федерації незалежність України на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. була підтримана переважною більшістю населення у всіх регіонах країни (у референдумі взяли участь 31891742 особи – 84,18% населення України, з них 28804071 особа (90,32%) проголосувала “за”). У цьому контексті свою позитивну роль у результатах референдуму відіграло переконання національних меншин у необхідності будівництва Української держави в результаті толерантного ставлення до представників національних меншин українців та виваженої політики української влади, яка шляхом прийняття Декларації прав національностей і рядом інших заходів зняла напругу в міжетнічних відносинах.

У подальшому формування органів влади незалежної України супроводжувалося закріпленням у законодавстві рівних прав для всіх національних меншин, що фактично унеможливило в майбутньому конфлікти на етнічній основі. Остаточні права національних меншин в Україні були визначені “Законом про національні меншини в Україні” від 25 червня 1992 р., де уже в статті 2 передбачалося: “Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення”¹⁶. У підсумку згідно із зазначеними дослідженнями міжнаціональна відчуженість в Україні на початку 90-х рр. XX ст. була нижчою, як у Болгарії, Чехії та Словаччині, а також у ряді західноєвропейських країн¹⁷.

Отже, консервативні партійно-радянські сили задля утримання влади стимулювали поширення в республіці сепаратистських міфів і формування негативного образу для національних меншин українського націоналізму. Проте домінуюче серед українців толерантне ставлення до представників національних меншин і збалансована національна політика тодішнього керівництва України не дозволили розпалити дезінтеграційні тенденції, зберегли територіальну цілісність країни. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні політико-

соціального становища національних меншин в Українській державі в 1991–2016 рр. та взаємовідносин національностей з українськими органами влади.

1. Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В.Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 49.
2. Грушко І. У дійсно справедливих кордонах (Інтерв'ю з доктором Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР академіком А.Шлепаковим) / І. Грушко // Голос України. – К., 1991. – 19 квітня. – С.11.
3. Солженицин А. М. Как нам обустроить Россию / А. М. Солженицин // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 30 вересня. – С. 3.
4. Михальченко Н. И. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991–1995 / Н. И. Михальченко, В. П. Андрущенко. – К. : Центр духовной культуры, 1996. – С.49.
5. Гунчак Т. Г. Мої спогади – стежки життя / Т. Г. Гунчак. – К. : Дніпро, 2005. – С.112.
6. Михальченко Н. И., Андрущенко В. П. Назв. праця. – С. 77–79.
7. До уваги сепаратистів // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 2 листопада. – С.1.
8. Декларація прав національностей. – Режим перегляду : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>. Сайт відвідано 18 вересня 2016 р.
9. Перший всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні (Одеса, 16–17 листопада 1991 р.) // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.1; Власенко О. Українська етнополітика – фактор суспільної єдності / О. Власенко // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип. 31–32. – С. 330.
10. Гунчак Т. Г. Мої спогади – стежки життя / Т. Г. Гунчак. – К. : Дніпро, 2005. – С. 132.
11. Резолюції всеукраїнського міжнаціонального конгресу // Літературна Україна. – К., 1991. – 28 листопада. – С. 3.
12. Там само. – С. 3.
13. Літературна Україна. – 1991. – 10 жовтня. – С.1–2; Обращение оргкомитета движения “Русские за независимость Украины...” // Літературна Україна. – 1991. – 24 жовтня. – С.1; Слово письменникам Донеччини // Літературна Україна. – 1991. – 31 жовтня. – С.1.
14. Відозва Президії Верховної Ради України “Шановні співвітчизники”. – Режим доступу : <http://www.archive.lviv.ua/materials/exhibitions/image/496-497/>.
15. Юхновський І. Цей уряд на самостійність не розрахований / І. Юхновський // Літературна Україна. – К., 1991. – 3 жовтня. – С. 2.
16. Процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали : довідник : у 2 ч. / упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка ; за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. 2. – С. 619.
17. Мілер В. Звичаєва корупція? Громадяни та уряди у посткомуністичній Європі / В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна. – К. : К.І.С., 2004. – С. 148.

В статтє проанализированы межнациональные отношения в Украине накануне Всеукраинского референдума 1 декабря 1991 года. Автор утверждает, что поддержка независимости на референдуме в значительной степени была обусловлена толерантным отношением украинцев к представителям других национальностей и взвешенным подходом в национальном вопросе органов государственной власти. Принятие Декларации прав национальностей 1 ноября 1991 г. обеспечило гарантии полноценного развития национальных меньшинств и привело к увеличению количества сторонников независимости.

Ключевые слова: *национальное возрождение, национальные меньшинства, независимость, права национальностей, соборность, референдум.*

The inter-ethnic relations in Ukraine before the All-Ukrainian referendum December 1, 1991 are analyzed in the article. The author argues that support of independence on the referendum was largely caused by the tolerant attitude of the Ukrainian representatives to other nationalities and balanced approach of state power in the national question. The adoption of the Declaration of Rights of Nationalities November 1, 1991 provided a full guarantee of national minorities and led to the increase of the number of supporters of independence.

Keywords: *national revival, national minorities, independence, rights of nationalities, unity, referendum.*